

50. Ліпчани Могилів-Подільського району Вінницької області. Поселення відкрите за 3 км на південь від села. В березі заплави до 5 м висотою на глибині 50 см простежено культурний шар потужністю 50 см, який тягнеться на 400 м вздовж берега.

51. Козлів Могилів-Подільського району Вінницької області. Поселення площею 400 × 150 м розташовано за 1 км від північної околиці села, на краю першої тераси висотою до 3 м. В береговому зсуві на глибині 1 м трапляються кераміка, кістки, подекуди помітні темні заглиблення, заповнені культурними залишками.

52. Волошкове Сокирянського району Чернівецької області. На північній околиці села в урочищі «До жолубка», на краю плато висотою до 30 м зібрано разом з трипільськими черепки посуду раннього залізного віку.

А. Ф. ГУЦАЛ

Новые памятники раннего железного века в Среднем Поднестровье (разведки 1968—1969 гг.)

Резюме

В результате разведок 1968—1969 гг. в Среднем Поднестровье обнаружены два курганных могильника и пятьдесят поселений, относящихся к VIII—VI вв. до н. э. Полученные материалы значительно дополняют представление о материальной культуре местных племен, плотности заселения ими данной территории в раннем железном веке. Совершенно очевидно, что генетическое развитие обитателей среднестровского бассейна происходило в одном направлении и тесной взаимосвязи с носителями синхронной культуры лесостепного Днепровского Правобережья.

А. В. БУРАКОВ

Кам'яний склеп Ольвійського некрополя

Восени 1968 р. під час земляних робіт на колгоспному полі екскаватор зачепив ковшем і частково зруйнував кам'яний поховальний склеп біля підніжжя давнього кургану, розташованого в північно-західній частині ольвійського некрополя недалеко від дороги з с. Парутине в Очаків.

У травні 1969 р. були проведені розкопки склепу. В давнину над ним був насипаний курган, від якого тепер майже нічого не залишилось,— він знищений глинищем.

В плані склеп мав не зовсім правильну чотирикутну форму (рис. 1, а; 2), що пов'язано з різною довжиною стін: південна — 2,45 м, північна — 2,51 м, східна — 1,37 м, західна — 1,32 м. Глибина склепу від верхніх плит, на які спиралось перекриття, до земляної підлоги — 1,32 м. По довгій осі склеп витягнутий із заходу на схід з незначним відхиленням на південний захід — північний схід. При орієнтації його за рухом сонця, а не за магнітними полюсами землі цілком можливі відхилення в той чи інший бік від лінії північ-південь. Могили, споруджені влітку, повинні мати відхилення на північ, а викопані взимку — на південь. Від лінії північ-південь досліджуваний склеп зміщено на південь. Отже, він був влаштований в зимовий час.

Північна (рис. 3, а; 4) і південна (рис. 3, б; див. рис. 5) стіни склепу складені насухо з трьох рядів добре обробленого каменю. Два нижніх ряди влаштовані з плит, поставлених на ребро, а верхній ряд з пазами для опори двосхилого перекриття покладено плиском і на 0,05 м зсунуто всередину склепу, де, таким чином, утворюється карниз (рис. 1, г, д; 4).

¹ В цьому ж районі у 1911 р. Б. Ф. Фармаковський розкопав курган, під яким був кам'яний склеп (див.: ОАК за 1911 р., с. 22—23). Місцезнаходження кургану див. на планах некрополя в таких працях: Козуб Ю. І. Некрополь Ольвії V—VI ст. до н. е. К., 1974, с. 8, рис. 1; Парович-Пешикан М. Некрополь Ольвії еллинистического времени. К., 1974, с. 6, рис. 1.

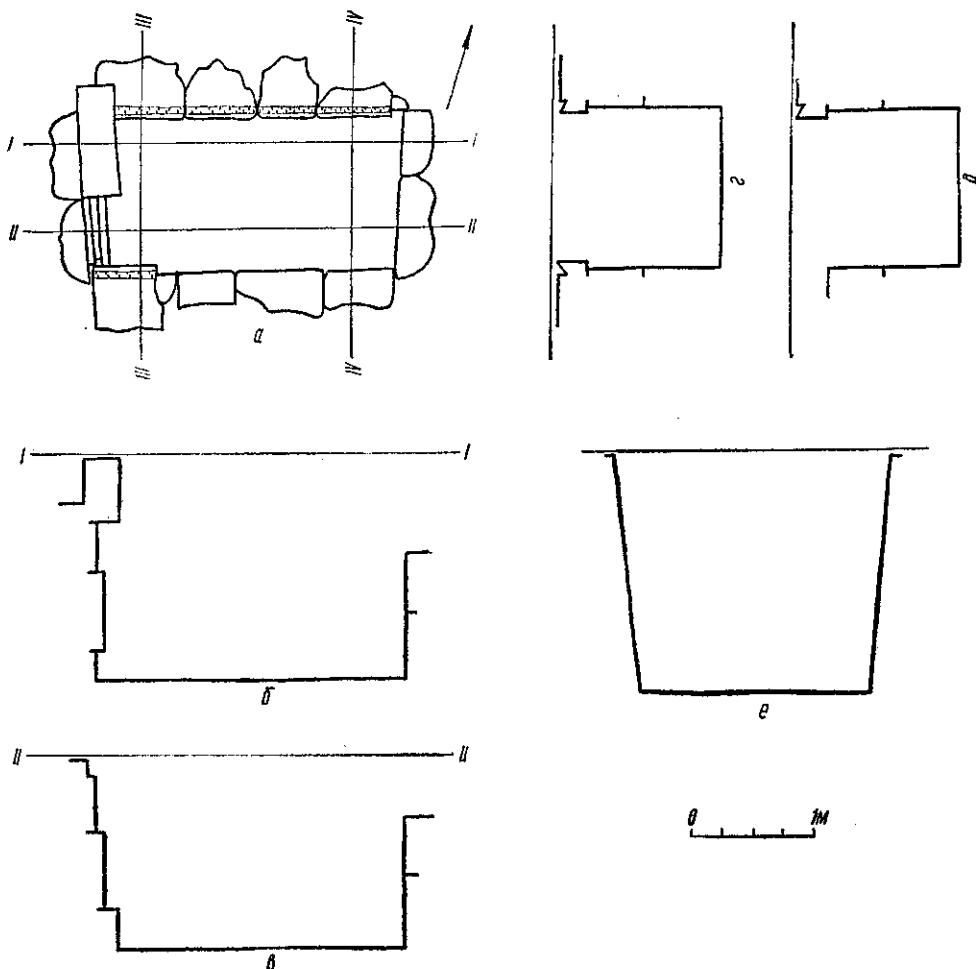

Рис. 1. Склеп ольвійського некрополя:

а — план склепу; *б, в* — поздовжні розрізи по лінії захід—схід; *г, д* — поперечні розрізи по лінії північ—південь; *е* — поперечний розріз дромоса.

Східна стіна (рис. 3, б; 6) складається з чотирьох плит, поставлених в два ряди по висоті й ширині. Зверху був третій ряд постільних плит, на яких стояв фронтон склепу, але він знятий екскаватором. Плити верхнього ряду північної і південної стін однакової товщини — по 0,24 м, довжина їх — від 0,46 м до 0,70 м, середня ширина — 0,40 м. В нижньому ряду вони великі, масивні, висотою 0,64—0,67 м, довжиною 0,47—0,75 м. Більшість плит основами стоїть на земляній підлозі склепу, але ті, що перевершують висоту 0,64 м, заглиблені нижче підлоги. Плити другого ряду кладки стін мають таку ж середню довжину, як і нижнього ряду, але висота їх лінії — від 0,40 до 0,46 м.

Плити трьох згаданих стін склепу ретельно оброблені з п'яти боків (повернутий до землі тильний бік зовсім не обтесаний). Особливо вишукано оброблена північна стіна. Плити південної мають неоднакову внутрішню поверхню — від гладкої до шорсткої із слідами робочого інструмента. На трьох плитах східної стіни сліди обтесування зовсім не зглажені, вони йдуть по діагоналі від одного кута до другого (рис. 6).

Постільні плити верхнього ряду мають різну форму (рис. 1, *а*; 4) і оброблені з трьох боків, причому більш ретельно з фасадного боку, повернутого всередину склепу (рис. 4).

Західна стіна за технікою кладки істотно відрізняється від інших. По вертикалі вона складена з трьох рядів каменю. У верхньому і нижньому — по дві плити, а в середньому — одна велика (рис. 3, г; 7). Для спорудження фронтона на обох верхніх плитах з фасадного їх боку вибитий паз висотою 0,16—0,18 м і глибиною 0,05 м. На південній плиті верхнього ряду зроблені два пази (рис. 5; 8, б): один призначений для встановлення плити фронтона в горизонтальній площині, другий — у вертикальній, на висоту всього каменя. Вертикальним пазом, який має ширину 0,13 м і глибину 0,05 м, плита заходить за південну стіну.

Рис. 2. Загальний вигляд склепу з південного заходу.

Другий зверху ряд кладки утворює одна плита довжиною 1,30 м в межах внутрішньої частини склепу і висотою 0,65 м. На кінцях її є вертикальні пази, якими вона заходить за північну і південну стіни. Порівняно з верхнім рядом ця плита висунута всередину склепу на 0,05 м за рахунок більшої глибини пазів, ніж на верхньому ряді каменів. Нижній ряд складається з двох плит, що лежать пліском. Товщина їх 0,22—0,24 м. Одна з них, південна, на 0,10 м

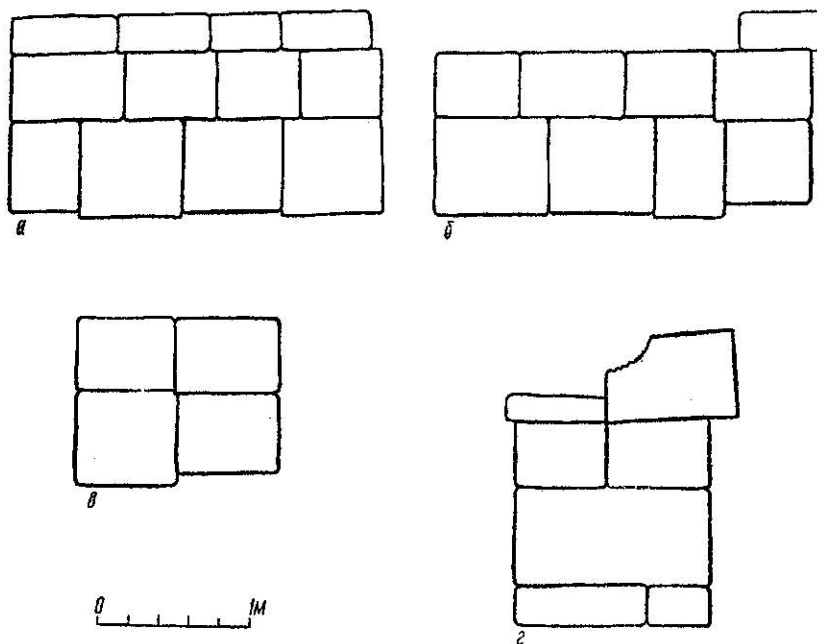

Рис. 3. Склеп ольвійського некрополя:

а — фасировка північної стіни; б — фасировка південної стіни; в — фасировка східної стіни; г — фасировка західної стіни (закладу).

виступає всередину склепу над плитою, покладеною вище, а північна на 0,13 м засунута, і верхня плита нависає над нею. Як показують розрізи (рис. 1, б, в; 8 б), західна стіна уступами спускається зверху вниз, тобто плити не лежать в одній площині (подібно до ін-

ших стін). Пояснюється це тим, що західна стіна є закладом входу в склеп, свого роду дверима, через які вийшли з гробниці після поховання небіжчика.

Від західного фронту збереглась одна плита зі слідами грабницького ходу (рис. 3, 2; 4; 7). Слід припустити, що вище стояла ще одна, тобто фронти були складені з двох рядів плит по вертикалі і

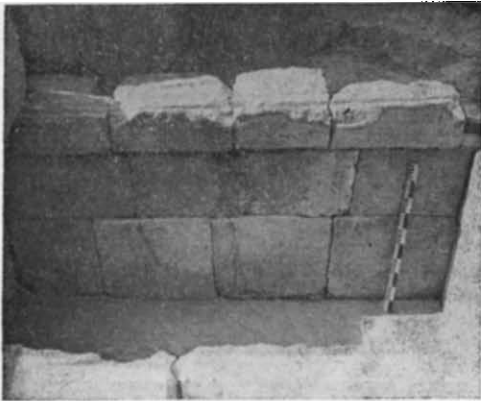

Рис. 4. Північна стіна склепу.

Рис. 5. Південно-західний кут склепу та частина південної стіни.

горизонталі. Плита західного фронту, що збереглась *in situ*, виявлена на відстані 0,25 м від давньої поверхні. При наявності ще одного ряду плит вони, як і двохиле перекриття, повинні були виходити на денну поверхню. Цілком ясно, що над склепом був курган, повністю знищений глинищем.

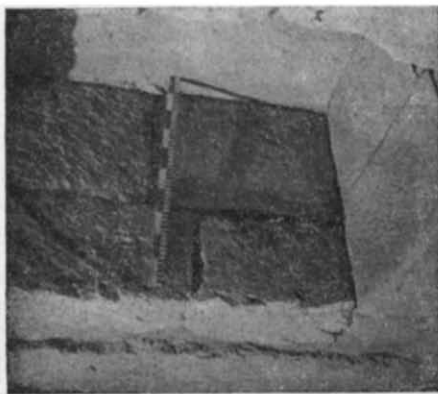

Рис. 6. Східна стіна склепу.

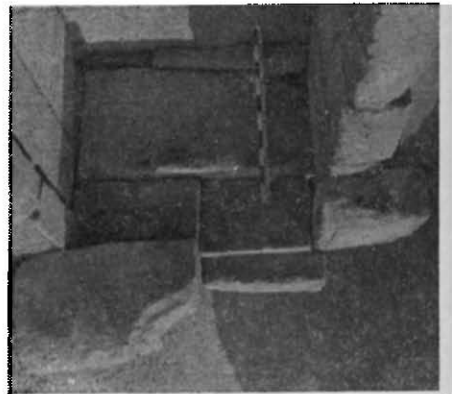

Рис. 7. Західна стіна склепу (заклад) з плитою фронту.

Заповнення склепу складалося з чистого лесу, дуже мокрого, бо зверху було глинище, в якому збиралася вода. На глибині 0,98 м від верхнього ряду кладки в північно-західному куті споруди знайдено два черепи — коня і вівці, а в південно-східному — кістяк барана головою на схід. Цілком очевидно, що залишки кісток пов'язані з похованням, вони лежали вище підлоги, але як і коли потрапили в гробницю — встановити важко. На підлозі виявлені дрібні уламки вінець гіпсового алабастра. Людських кісток не було.

Дромос склепу добре зберігся, оскільки в давнину був перекритий згадашим курганом, який захищав його від дальшого руйнування. Дов-

жина дромоса по нахилу площини спуску — 6,55 м, по горизонту — 5 м (рис. 8). Ширина по верху в західному кінці (при виході на денну поверхню) і на середині довжини однакова, по 1,95 м (рис. 1, е). В східному кінці при підході до склепу дромос розширюється за рахунок відхилення його північної стіни, викликаного тим, що склеп зсунутий на північ від центральної осі дромоса (рис. 8, а). Ширина останнього біля фасаду становить 2,22 м, а по низу — 1,87 м; глибина його біля захід-

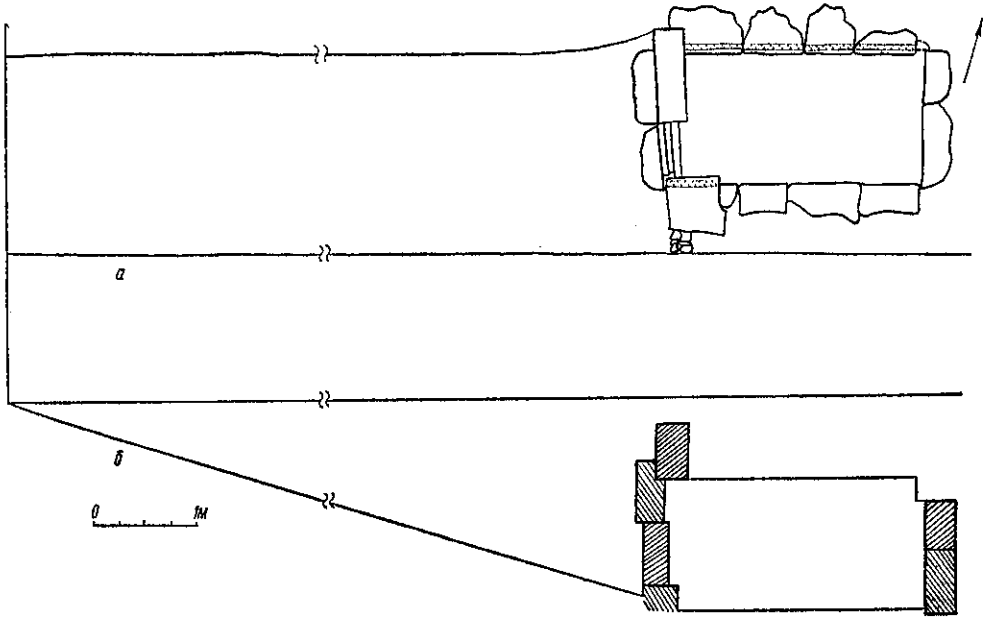

Рис. 8. Склеп ольвійського некрополя:

а — план склепу і дромоса; б — поздовжній розріз склепу і дромоса.

ного фасаду — 1,95 м (на 0,17 м менше глибини склепу). Кут між давньою поверхнею і нахилом підлоги дромоса дорівнює 18° , а кут між його підлогою і західним фасадом склепу — 74° (рис. 3, б). В засипу дромоса знайдено фрагмент шийки прямогорлої хіоської амфори IV ст. до н. е.

Поетапне спорудження склепу можна уявити так: на вибраній площі був викопаний котлован довжиною 3 м, шириною 2,20 м і глибиною від давньої поверхні 2,12—2,15 м. На захід від нього проведений дромос з нахиленим спуском. У котловані складені північна, східна і південна стіни з двох рядів оброблених плит, причому для зв'язку кладок північна стіна заходить на 0,06 м на східну, а східна — на 0,05 м за південну (рис. 1, а; 3). Після цього на південну і північну стіни були укладені плити з замками для опори перекриття, потім поставлені плити східного фронтона з діагональними виїмками для опори перекриття (вони, як і плити останнього, виїняті екскаватором і покладені нами на точок). Двосхиле перекриття було влаштоване з великих плит, нижні кінці їх вставлялися у згадані замки, верхні також зчіплювались замками. Після поховання був закладений західний кінець склепу і встановлений західний фронтон.

Курган, біля підніжжя якого розташований склеп, належить до іншого, пізнішого поховання. Поверхня його в ряді місць порушена: західна частина в напрямку з півдня на північ прорізана майже до материка широкою траншеєю, а південно-західна і східна поли кургану зруйновані глинищами. Нівеліровка показала, що в даний час висота

насипу — 3,36 м, діаметр по підшві з півночі на південь — 49 м, а із заходу на схід — 68 м. Цілком ясно, що він дуже осів — початкова висота його була більша, а діаметр менший.

Співробітник Інституту археології АН УРСР В. П. Дудкін в середині травня 1969 р. провів електромагнітну розвідку по підшві цього кургану. Прилади дали значну аномалію на південному схилі за 3 і 6 м від підшви. Місце аномалії в напрямку із заходу на схід було прорізано шурфом — траншеєю довжиною 10 м і шириною 1 м. Розріз показав таку стратиграфію південної поли кургану: зверху в центрі шурфа була лінза лесу довжиною 7,50 м і з найбільшою товщиною 0,06 м; нижче по всій довжині траншеї залягав шар чорнозему потужністю 0,50 м у східному кінці та 0,70 — в західному. Чорнозем змінився жовтою глиною товщиною від 1,00 до 1,20 м, нижче якої на материковому лесі лежав похований гумус — палівка (0,25 м). Між ним і насипом кургану залягав тонкий прошарок вапнякової кришки, яка свідчила про те, що в давнину на поверхні оброблявся або підтесувався камінь для спорудження склепу. Але до розкопок не можна визначити, чи це був описаний склеп, чи той, що міститься під курганом. На місці аномалії, показаної приладами, виявлена яма напівкруглої форми, заповнена дуже твердим чорноземом. Глибина її — 1,20 м, діаметр по верху — 1,50 м. У насипу кургану знайдена мідна монета, про яку мова йтиме нижче.

Розглядаючи плани Ольвії XIX ст., О. М. Карасьов згадує, що на плані К. П. Прідіуса червоними хрестиками позначено 7 курганів, під якими місцеві мешканці розкопали кам'яні склепи (один з них — Зевсів, розміщений на городищі, шість — на могильнику)². Зараз не можна встановити, які це були склепи, що в них знайдено і як вони датувались, але в усякому разі перші відомості про наявність в ольвійському некрополі кам'яних склепів в дальшому підтвердились завдяки систематичним розкопкам могильника.

З 1904 р. до цього часу було відкрито принаймні півтора десятка кам'яних склепів, близьких за конструкцією і розмірами³. В плані вони являли собою прямокутну камеру, споруджену з двох-трьох рядів обтесаних і добре підігнаних одна до одної плит вапняку. Два склепи мали напівциліндричне перекриття, решта двосхилі. Підлога, як правило, земляна, але інколи викладена кам'яними плитами (№ 11/1912, 1/1913), або сирцевими цеглинами, зверху яких насипаний пісок (№ 10/1907).

Більшість склепів розташована під курганом у центрі або зміщена в бік. Такі споруди мали земляні дромоси і призначались для повторних поховань. Впускні склепи, як правило, не мали дромоса, і поховання в них відбувалось через верх до влаштування даху.

Склеп розкопаний в 1969 р. за конструкцією камери близький до ольвійських — № 28/1904 та 1/1911⁴. Їх ріднить наявність карнизів, утворених плитами, на які спиралось перекриття.

Всі розкопані склепи пограбовані, кістки розкидані, складені в купу або зовсім відсутні, але поховальний обряд в основному простежується — це тілопокладення в дерев'яному саркофагу або в труні. Сліди спалення зафіксовані тільки в склепі № 22/1908 р.⁵

² Карасьов А. Н. Плани Ольвіи XIX в. как источники для исторической топографии города. — МИА, № 50. М.—Л., 1956, с. 27.

³ Номери склепів подано за звітами Б. В. Фармаковського (ОАК за 1904, 1907, 1908, 1911, 1912, 1913—1915 рр.) та за книгою М. Парович-Пешикан (див.: Указ соч., с. 38—52; 172—175): 5/1904, 28/1904, 10/1907, 32/1907, 11/1908, 21/1908, 22/1908, 1/1911, 11/1912, 12/1912, 1/1913, 103/1920, 110/1920, 127/1920, 1/1969. В це число не входять склепи римського часу під Зевсовим курганом та склепи Єврісівія і Арети.

⁴ ОАК за 1904 р., с. 34, рис. 48—55; ОАК за 1911 р., с. 22—23, рис. 30—36.

⁵ Архів ЛОІА, ф. 1, спр. 228, за 1908, р., с. 8.

Б. В. Фармаковський, який розкопав більшість кам'яних склепів, сумарно датує їх IV—III ст. до н. е. Підставою для цього є уламки амфор, червонофігурні вази, чорнолаковий канфар, прикрашений плюшевою гірляндою з накладної білої фарби⁶ і монети, переважно дельфінчики* (як оболі Харона).

М. Парович-Пешикан всі відомі кам'яні склепи відносить до періоду від середини IV до середини III ст. до н. е.⁷ На підставі речового матеріалу і прийомів будівельної техніки вона конкретизує датування окремих пам'яток. Склеп розкопаний в 1911 р., найбільш близький за конструкцією до склепу, що був розкопаний 1969 р., датовано другою половиною IV ст. до н. е., аналогічний йому № 28/1904 — кінцем IV ст. до н. е.⁸

Для визначення часу описаного склепу дуже мало даних. У самій могилі знайдені тільки уламки вінець алабастра, але в засипці дромоса

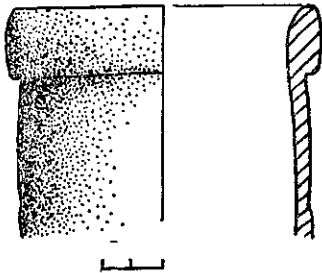

Рис. 9. Фрагмент шийки хіоської амфори.

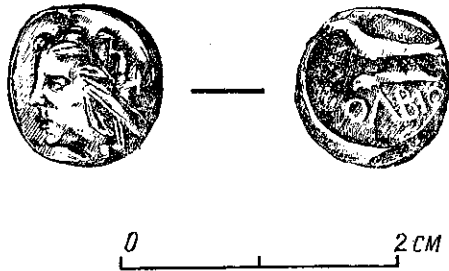

Рис. 10. Мідна монета 330 р. до н. е. (збільшена у два рази).

виявлено фрагмент вінець прямогорлої хіоської амфори IV ст. до н. е. (рис. 9). Як уже згадувалось, під час шурфування кургану, що перекрив дромос склепу, трапилась мідна монета. На лицьовому її боці зображена Деметра в профіль з вінком на голові (рис. 10), на зворотному — орел на дельфіні та ім'я міста Ольвії. А. Н. Зограф такий тип монет датує 330 р. до н. е., а П. О. Карішковський — 380—340 рр. до н. е.⁹

Таким чином, курган перекрив дромос не раніше другої половини IV ст. до н. е., а це приводить до висновку, що склеп споруджено приблизно в середині IV ст. до н. е., чому не заперечує і фрагмент згаданої амфори.

Невеликий супровідний матеріал, виявлений у склепах, зокрема золоті намиста (№ 10/1907, 1/1913), уламки золотих або позолочених вінків (№ 32/1907; 28/1904), уламки поліхромних і червонофігурних ваз (№ 10/1907, 2/1908, 11/1912, 1/1913), розписані фарбами, позолочені й прикрашені накладками із срібла і кістки саркофаги (№ 28/1904, 32/1907), свідчить про те, що ці споруди призначались для поховання багатих громадян міста, які належали до верхівки поліса.

IV ст. до н. е. для Ольвії було часом найвищого розквіту економіки і культури. В цей період збільшується міська територія, перебудовуються житлові квартали теменоса і агора. Відбувається переорієнтація торговельних зв'язків, зростає обсяг торгівлі, що знайшло яскраве відобра-

⁶ ОАК за 1904 р., с. 39, рис. 56 (склеп № 28).

* Знайдені в склепах № 10/1907, 21/1908, 11/1912 (4 шт.), 1/1913.

⁷ Парович-Пешикан М. Указ. соч., с. 49—50.

⁸ Там же, с. 50.

⁹ Зограф А. Н. Античные монеты.—МИА, № 16. М—Л., 1951, с. 127—129, табл. XXXII, 4—6; Карышковский П. О. Монетное дело и денежное обращение Ольвии (VI в. до н. э.—IV в. н. э.).—Автореф. докт. дис. Л., 1951, с. 14.

ження в монетній справі — випуску золотої, срібної і мідної монети одночасно¹⁰.

Бурхливий економічний розвиток міста привів до змін у соціальному житті населення: посилення майнової диференціації, нагромадження багатств у руках певної групи людей, яка починає відігравати провідну роль у політичній діяльності. Імовірно, цей процес знайшов своє відображення і в спорудженні кам'яних поховальних склепів, невідомих раніше в ольвійському некрополі. Аристократія прагнула підкреслити своє майнове становище не лише в повсякденному житті, але й в «потоїбичному світі».

Як уже відзначалось, в Ольвії одночасно співіснують склепи з дво-схилим і напівциліндричним перекриттям. Могили першого типу ще в архаїчний час влаштовувались на Родосі, Самосі, в південній Італії¹¹. Слід припускати, що із Східного Середземномор'я вони були занесені в Ольвію. Склепи з напівциліндричним склепінням, на думку М. Парович-Пешикан, походять із Західного Причорномор'я¹².

На Боспорі зовсім немає гробниць з двосхилим верхом. Там з другої половини IV ст. до н. е. набувають значного поширення кам'яні могили фракійського типу — з уступчастими склепіннями, але вже в III ст. до н. е. переважають склепи з напівциліндричними (клинчастими) перекриттями¹³. Нова, технічно складніша конструкція не зразу витісняє старі, якийсь час обидві системи співіснують, що добре простежується на прикладі гробниці, розкопаної в 1860 р. у курганному некрополі Юз-Оба, де перекриття поховальної камери напівциліндричне, а дромоса — удавано східчасте¹⁴.

Склеп досліджений у 1969 р. доповнив нечисленну групу кам'яних могильних споруд. Немає сумніву в тому, що в ході дальших розкопок курганів на ольвійському некрополі будуть виявлені подібні гробниці, в тому числі, можливо, і непограбовані могили з матеріалами, які характеризують античне мистецтво і архітектуру часу розквіту економічного і культурного життя Ольвії.

А. В. БУРАКОВ

Каменный склеп Ольвийского некрополя

Резюме

В статье излагаются результаты исследования интереснейшего памятника ольвийской погребальной архитектуры — каменного склепа, обнаруженного в 1968 г.

На основании анализа конструктивных особенностей и планировки склепа, а также археологического материала, найденного при его исследовании, автор относит склеп к IV в. до н. э. и связывает его с памятниками ольвийского некрополя, открытыми в 1904—1912 гг. Б. В. Фармаковским.

¹⁰ Карышковский П. О. Указ. соч., с. 21—22; Заграф А. Н. Античные монеты. — МИА, № 16, М.—Л., 1951, с. 129.

¹¹ Jacori G. Scavi nella necropoli di Jalisso 1924—1928. Clara Rhodos, III, Podi, 1929, p. 185, ill. 179; Boehlan J. Aus ionischen und italischen Necropolen. Leipzig, 1898, s. 13, ill. 4—6; Sestieri P. Cl. A new painted tomb at Pestum. — Archaeology, vol. 12, p. 11, 33—37.

¹² Парович-Пешикан М. Указ. соч., с. 47—49.

¹³ Гайдукевич В. Б. Боспорское царство. М.—Л., 1949, с. 259.

¹⁴ ОАК, 1860, атлас, табл. VI; Гайдукевич В. Указ. соч., с. 260.